

EĞİTİM ALANINA ODAKLANARAK FOUCAULT'NUN AYDINLANMA ELEŞTİRİSİNİ YENİDEN OKUMAK: KANT'A RAĞMEN DEĞİL, KANT'LA BİRLİKTE¹

[Reading Again Foucault's Enlightenment Critique with a Focus on the Field of Education:
Not in Defiance of Kant, but along with Kant]

Ferhat Mahir Çakaloz

Doktora, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Felsefe Bölümü
fmcakaloz@gmail.com

ÖZET

Birçok düşünür tarafından Foucault, aydınlanma aleyhtarı bir filozof olarak addedilir. Bu bağlamda Foucault'yu aydınlanmanın ve/veya aydınlanmanın büyük düşünürü Kant'ın yanına yerleştirmek oldukça zor gibi gözükse de ben bu metinde Kant ve Foucault'nun aydınlanma üzerine metinlerini ele alacak ve Kant'ın aydınlanma üzerine görüşlerinin Foucault perspektifinden bir savunusunu yapmaya çalışacağım. Daha doğru ifade edecek olursak, Kant'ın böyle bir savunuya ihtiyacı olmadığını, zira Foucault'nun Kant ve aydınlanma üzerine olan metinlerinin Kant'a bir saldırı niteliği taşımadığını ileri süreceğim. Bu görüşümü desteklemek için Foucault'nun kendi

¹ Bu makale "MSGÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Bölümü 2018-2019 Güz Dönemi Doktora Yeterlilik Sınavı" için hazırlanmıştır.

düşüncelerinin yapı taşlarını Kant'ta bulduğunu, Kant'a dair bir eleştirelilik barındırsa bile Foucault'nun bu metinlerde asli olarak kendisi ve Kant arasındaki paralelliklere işaret ettiğini savunacağım. Bu bağlamda Kant'a karşı Kant'ı savunma işini zaten Foucault'nun kendisinin yaptığını göstermeye çalışacağım.

Özellikle belirtmek gerekir ki bu incelemeyi yaparken bir yandan da tüm bu tartışmaların eğitim alanına nasıl yansıtılacağını sorunsallaştırmaya ve günümüz eğitim alanı için ne ifade ettiğini anlamaya çalışıyor olacağız. Böylelikle her iki düşünür için de aydınlanmanın hep eleştirel, yenilikçi, özgürleştirici ve kalıcı bir süreç olarak anlaşıldığının, kişinin kendisini ve etrafındakileri sorgulamasıyla, kendisinin ve etrafındakilerin tâbi olduğu kuralları ve ilişkilene biçimlerini dönüştürme çabasıyla yakından ilişkili olduğunun altını çizilebileceğini umuyorum. Bu bağlamda her iki düşünürün de geleneksel eğitim içeriklerinin ve/veya biçiminin sorgulanması sürecine işaret ettiğini, bu sürecin toplumun tüm üyeleri tarafından her daim benimsenmesi gereken bir tutuma işaret ettiğini, otoritelerden bağımsız düşünmenin ve bu şekilde bağımsız düşünmeye diğerlerini de yönlendirmenin toplumun yararına bir adım olarak anlaşıldığını gösterebileceğini umuyorum.

Anahtar Sözcükler: Eğitim, Kant, Foucault, Aydınlanma.

ABSTRACT

By many thinkers, Foucault is considered an anti-enlightenment philosopher. In this context, although it seems difficult to place Foucault next to enlightenment and/or next to Kant who is the great thinker of enlightenment, in this article, I will examine the texts of Kant and Foucault on enlightenment and will try to defend Kant's views on enlightenment from Foucault's perspective. To put it more accurately, I will argue that Kant does not need such a defense since Foucault's texts on Kant and enlightenment do not actually attack Kant. To support this claim, I will argue that Foucault finds the building blocks of his own thoughts in Kant, and that even though they contain criticism about Kant, Foucault's texts essentially point to parallels between him and Kant. In his context, I will try to show that Foucault already does the job of defending Kant against Kant.

It should be noted that while doing this examination, we will be trying to problematize how all these discussions will reverberate in the field of education and to understand what they signify for today's field of education. In this way, I hope to underline that for both thinkers enlightenment is always understood as a critical, innovative, liberating and permanent process, which is closely related to one's questioning oneself and those around him/her, and to the effort to transform the rules and ways of relating to oneself and those around him/her. In this context, I hope to be able to show that both thinkers point to the process of questioning the traditional educational content and/or form, that this process points to an attitude that should always be adopted by all the members of the society, and that it is understood as a step for the benefit of the society to think independently from authorities and to lead others to think also independently from authorities.

Keywords: Education, Kant, Foucault, Enlightenment.

Giriş

Birçok düşünür tarafından Foucault, aydınlanma aleyhtarı bir filozof olarak addedilir (Rajchman'ı alıntılıyan d'Entrèves, 1999, s. 337). Örneğin Merquior, Foucault'nun “azılı bir aydınlanma düşmanı” olduğunu ve yapıtının da “aydınlanma'nın sistematik bir yergisi”ne tekabül ettiğini düşünmektedir (Merquior'u alıntılıyan Mahon, 1993, s. 130). Mahon'a göre Taylor ve Habermas'ın da Foucault hakkındaki değerlendirmeleri Merquior ile benzer niteliktedir (1993, s.131). Habermas'ın Foucault'yu aydınlanma karşıtı bir figür olarak ele aldığını Owen da belirtmektedir (2003, s. 35). Tarihçi Stone, Foucault'nun eserlerini “aydınlanma'nın reddi” olarak yorumlarken Norris de Foucault'yu “aydınlanma karşıtı” düşünürler arasında sıralamaktadır (Stone ve Norris'i alıntılıyan Harpham, 1994, s. 525, 535). Şimdi her ne kadar bu tabloya bakıldığında Foucault'yu aydınlanmanın ve/veya aydınlanmanın büyük düşünürü Kant'ın yanına yerleştirmek oldukça zor gibi gözükse de ben bu metinde Kant ve Foucault'nun aydınlanma üzerine metinlerini ele alacak ve Kant'ın aydınlanma üzerine görüşlerinin Foucault perspektifinden bir savunusunu yapmaya çalışacağım². Daha doğru ifade edecek olursak, Kant'ın böyle bir savunuya ihtiyacı olmadığını, zira Foucault'nun Kant ve aydınlanma üzerine olan metinlerinin Kant'a bir saldırı niteliği taşımadığını ileri süreceğim. Bu görüşümü desteklemek için Foucault'nun kendi düşüncelerinin yapı taşlarını Kant'ta bulduğunu, Kant'a dair bir eleştirelilik barındırsa bile Foucault'nun bu metinlerde asli olarak kendisi ve Kant arasındaki paralelliklere işaret ettiğini savunacağım. Bu bağlamda Kant'a karşı Kant'ı savunma işini zaten Foucault'nun kendisinin yaptığını göstermeye çalışacağım.

Bu amaçlar doğrultusunda öncelikle değineceğimiz kavramları bağlamlarına yerleştirebilmek ve savunacağım görüşlere bir giriş yapabilmek adına Kant'ın ve Foucault'nun metinlerinin üzerinden hızlıca geçeceğiz. Sonra, “vicdan özgürlüğünden düşünce ve ifade özgürlüğüne” adlı bölümde, Kant'ın aklın özel ve kamusal kullanımları arasında, ya da başka şekilde söyleyecek olursak itaat ve eleştiri alanları arasında nasıl bir ayırım yaptığını göreceğiz. Bu bağlamda Kant için itaatin gerekli olduğunu ama mutlak olmadığını, zira bir eleştirelilik barındırması gerektiğini göstermeye çalışacağım. Ardından Kant'ın insana yüklediği güncel sorumluluğa değinecek ve bu bağlamda aklın

---

² Tabii ki, Foucault'nun salt bir aydınlanma karşıtı olarak konumlandırılması oldukça eksik, yetersiz, yanlı bir okuma olacaktır. Konu hakkında farklı perspektifleri dikkate alan pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu geniş kapsamlı tartışmaya daha derinden nüfuz etmek için yukarıda alıntılanan makalelere bakılabilir.

kamusal ve özgür kullanımını bir görev olarak sunmasının ne anlama geldiğini anlamaya çalışacağız. Bu görevin gözettiği ilerleme amacını vurgulayarak Kant incelememizi sonlandıracağız. “Foucault ve Kant arasında bazı paralellikler” bölümünde ise, yaptığımız Kant incelemesine müteakip Foucault’nun bahsi geçen alanlara dair görüşlerini irdeleyecek ve Kant’ın kilerle oldukça paralel olduklarını iddia edeceğim. Bu bağlamda Foucault’nun, Kant’ın gözettiği gelişim amacına ve bu amaca yönelik görev fikrine nasıl yaklaştığını ele alacak ve Foucault’nun “tutum” vurgusunu biraz olsun açmaya çalışacağım. Böylelikle hem Foucault hem de Kant için itaatin biatten, mutlak itaatten farklı anlaşıldığını ve eleştirinin şimdiki zamanı dönüştürmeye yönelik güncel bir sorumluluk olarak kavrandığını göstermeye çalışacağım. Ardından belirli bir anlamda ilerlemenin, gelişimin, her iki düşünür tarafından da toplumsal bir amaç olarak gözetildiğini savunacağım. Son olarak da, “öğretmenin yeni soruları” adlı bölümde, Foucault’nun Kant’a yaptığı katkıya, eleştirel tutumun gündelik yaşama yayılması gerekliliği vurgusuna değinecek ve bu katkının Kant tarafından bir sapma olarak anlaşılmayacağını, zira Foucault’nun Kant’ın temel prensiplerine aykırı bir anlayışı olmadığını iddia edeceğim. Ayrıca, özellikle belirtmek gerekir ki bu incelemeyi yaparken bir yandan da tüm bu tartışmaların eğitim alanına nasıl yansıtılacağını sorunsallaştırmaya ve günümüz eğitim alanı için ne ifade ettiğini anlamaya çalışıyor olacağız.

Böylelikle her iki düşünür için de aydınlanmanın hep eleştirel, yenilikçi, özgürleştirici ve kalıcı bir süreç olarak anlaşıldığını, kişinin kendisini ve etrafındakileri sorgulamasıyla, kendisinin ve etrafındakilerin tâbi olduğu kuralları ve ilişkilenme biçimlerini dönüştürme çabasıyla yakından ilişkili olduğunun altını çizebilmeyi umuyorum. Bu bağlamda her iki düşünürün de geleneksel eğitim içeriklerinin ve/veya biçiminin sorgulanması sürecine işaret ettiğini, bu sürecin toplumun tüm üyeleri tarafından her daim benimsenmesi gereken bir tutuma işaret ettiğini, otoritelerden bağımsız düşünmenin ve bu şekilde bağımsız düşünmeye diğerlerini de yönlendirmenin toplumun yararına bir adım olarak anlaşıldığını gösterebilmeyi umuyorum. Şimdi öncelikle ilgili metinlerin üzerinden geçelim.

Kant’ın ve Foucault’nun “Aydınlanma” Metinleri

Kant aydınlanmayı bir çıkış olarak kavrar. Bu çıkış, insanın “kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışı” olarak nitelediği ergin olmama durumundan çıkıştır. Kant’a göre ergin olmama durumu çok rahat ve kolaydır. Bu yüzden de insanlar kendi rızalarıyla

erginleşmemiş olarak kalırlar. Üstelik yöneticiler de insanların bu şekilde, kendi kendilerine özgürce düşün(e)meden yaşamaya devam etmeleri için ellerinden geleni yapmakta, insana düşünmemeyi, sadece kurallara uymayı emretmekte ve insanların özgürlüğünü sınırlandırmaktadırlar. Dogmalar ve kurallara meydan okuyup kendi aklını kullanmayı hiç deneyimlememiş olan insan da tembelliği ve korkaklığıyla uyumlu bu durumu giderek sevmektedir. Bu koşullar altında Kant kişinin bireysel olarak olgunlaşmasının oldukça zor olduğuna işaret eder (2010, s. 263-264). Ancak kitlenin kendi kendisini aydınlatması daha çok olanak taşımaktadır. Kant'a göre bağımsız düşünebilen birkaç kişi çıkacak, önce kendi boyunduruğundan kurtulacak, sonra da “bağımsız düşünmenin kişi için bir görev³ olduğu anlayışını çevrelere yayacaklardır” (2010, s. 265). Bu bağlamda Kant'a göre aydınlanma için tek gerekli olan şey özgürlüktür: “Aklı her yönüyle ve her bakımdan hiç çekinmeden kitlenin önünde apaçık olarak kullanma özgürlüğü” (2010, s. 265). Bu noktada Kant aklın (özel ve kamusal olmak üzere) iki kullanımı arasındaki farkı ortaya koyar. Kant'a göre aklın kamusal kullanımı özgürlüğün pratik edilmesini gerektirirken aklın özel kullanımı ise belirli bazı sınırlara uyum göstermeyi gerektirecektir. Aklın özel kullanımı Kant tarafından “kişinin, kendi işi ve memuriyeti çerçevesinde, kendisine emanet edilen bir hizmeti ya da belirli bir vazifeyi⁴ yerine getirmesi” (2010, s. 266) şeklinde anlaşılır. Kant'a göre bu tür itaatkâr bir kullanım aydınlanma için engel teşkil etmemektedir çünkü kamu yararı için belirli mekanizmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda Kant insanı bir bakıma bir makinenin dişlisi olarak görmektedir. Bu dişli, toplumun yararına hizmet eden kurallara itaat ederek işleri zarara uğratmama yükümlülüğü altındadır. Kant bu fikrini çeşitli örneklerle – kurallara uymayan bir subayın sebep olabileceği tehlikelere ya da vergisini ödemeyen bir vatandaşın yaratacağı düzensizliğe ya da kilisenin inançlarına aykırı vaaz veren bir papazın yaratacağı uygunsuz duruma işaret ederek – destekler. Ancak Kant'a göre insan bir dişliden ibaret değildir. Gerekli koşullara itaat ederek uyum göstermesi beklenen yurttaşın aynı zamanda

---

³ Bozkurt, çevirisinde “ödev” terimini kullanmaktadır. Ancak Kant terminolojisi bağlamında Türkçe’de yaygın olarak “ödev” olarak karşılanan Almanca terim, “Pflicht”, Kant için başka (ve çok özel) bir anlama tekabül eder. Bu ayrımı net kılabilmek için burada (“ödev” yerine) “görev” terimini tercih ediyorum. Zira Kant da orijinal metinde bu cümlede “Pflicht” değil “Beruf” terimini kullanmaktadır.

⁴ Bozkurt burada da “görev” terimini tercih etmiş. Ancak yukarıdaki dipnotta açıkladığım sebepten ötürü burada (“görev” terimi yerine) “vazife” terimini tercih ettim. Zira Kant da orijinal metinde bu cümlede (“Pflicht” ya da “Beruf” / benim bu metin bağlamında tercih ettiğim karşılıklarıyla “ödev” ya da “görev” terimlerini kullanmamakta), İngilizce’de “civil post” ve Türkçe’de de “memurun (makamı gereği) vazifeleri” anlamına tekabül edebilecek “bürgerlichen Posten” terimini kullanmaktadır.

uygar bir toplumun (aktif olması beklenen bir) üyesi olarak, toplumsal işleyişte yanlış bulunduğu yanlara dair, kurulu düzenin zayıflık ve eksikliklerine dair eleştiri ve düşüncelerini (yazılar yoluyla) paylaşması beklenir. Kant'a göre insanın, yurttaşın, kendi özgün fikirlerini kamu yararı gözeterek yine kamuyla paylaşma sorumluluğu vardır (2010, s. 266-268). Kant insan doğasının ilerlemeci yanına aykırı olması sebebiyle toplumun bazı kesin öğretilere kuşaklar boyunca sorgulamadan bağlı kalmasını, bilgilerini genişletmemesini ve yanlışlarını düzeltmemesini tasvip etmemektedir. Böylelikle eleştiri yoluyla gelecek kuşaklar için daha iyi, çağa uygun bir düzen kurulabilecektir. Kant'a göre halkın ortak iradesini kendisinde toplayan hükümdar bu yeni düzenin kurulabilmesi için halkını "kendi kendisinin önderi olmaya çağırır ve bu yolu açmaya çalışır" (2010, s. 270). Bu bağlamda hükümdara düşen, toplumu geliştirme sorumluluğunu üstüne alanların önünü açmak olacaktır. Kant'a göre hükümdar vatandaşların akıllarını "serbestçe ve herkese açık olarak" (2010, s. 271-272) kullanmalarına izin verdikçe evrensel aydınlanmaya giden yoldaki engeller de giderek azalacaktır.

Foucault ise Kant'ın aydınlanma üzerine yazdığı metni sorunsallaştırdığı konuşmasına⁵ Kant'ın bu metnin diğer metinlerine nazaran değişik bir içeriğe sahip olduğunu söyleyerek başlar. Foucault'ya göre, diğer metinlerinde tarihsel köken ya da teleolojik ilkelere vurgu yapan Kant bu defa teleoloji sorununa ihtiyatla yaklaşmakta ve güncellik sorusunu, şimdiki zaman sorusunu, "bugün neler olup bitmekte" olduğu sorusunu ilk defa ele alan düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır (2000a, s. 163). Foucault'ya göre Kant'ın aydınlanma üzerine yazdığı metinde şimdiki zamana yaklaşımı kendisinden öncekilere göre önemli bir farklılık taşımaktadır. Foucault'ya göre Kant, şimdiki zamanda, eleştiri yoluyla değiştirilmesi gereken pratikler görür. Zira Foucault bu ilk metninde, Descartes'tan farklı olarak Kant'a göre felsefi düşünme için anlamlı olan sorunun "şimdi" ile, "filiyat" ile birlikte düşünüldüğünü vurgular. Bu bağlamda Kant'ın yazdığı metin felsefe tarihinde ilk kez "kendi söylemsel güncelliğini sorunsallaştırma" özelliği taşımaktadır. Foucault'ya göre Kant ilk defa güncellik sorusunu, kendisini de bir parçası olarak gördüğü şimdiki zamanın ne olduğu sorusunu soran kişidir (2000a, s. 163-164). Bu soru beraberinde şimdiki zamanın hangi öğelerinin kabul edileceği ve hangi öğelerinin eleştirilerek değiştirilmeye çalışılacağı sorusunu da getirmektedir. Foucault'ya göre Kant felsefeyi, (şimdiki zamanda verilecek olan şu veya bu kararı belirleyen bir neden arayışında olduğunu belirttiği Descartes'tan farklı olarak), şimdiki zamanın

⁵ Bu metin (Foucault, 2000a) Foucault'nun 5 Ocak 1983'te vermiş olduğu dersten bir bölümdür.

öğelerini ayrı ayrı ele alma ve kimisini de eleştirme yoluna sokmuştur (2000a, s. 163-164). Yine Foucault'ya göre Kant kendi kendisini şimdiki zaman ya da güncellik diyebileceğimiz bir sürecin parçası olan “bir düşünür, bir bilim adamı ve bir filozof olarak” ele almakta ve kendisine hem unsuru hem de aktörü olduğu bu süreçte nasıl bir rol oynadığını ve oynayabileceğini sormaktadır (2000a, s. 164). Böylelikle ilk kez felsefe kendi söylemsel güncelliğini sorunsallaştırmakta, eleştirebilmektedir. Kişinin ait olduğu topluluğa ve kurallar bütününe, bu aidiyet ilişkisinin yanı sıra eleştirel yaklaşabilmesi Foucault'ya göre modernliğin söylemi ve modernlik üzerine söylem olarak nitelenebilir (2000a, s. 164). Foucault'ya göre, antikçağ söyleminden farklı olarak, otoritenin mutlak olarak kabul veya reddedildiği felsefi söylem yerini, birbirini mutlak olarak dışlayan salt iki kategoriye muhtaç olmayan yeni bir sorgulama biçimine bırakmaktadır (2000a, s. 165). Bu yeni felsefe yapma biçimi de, modern felsefenin son iki yüzyıldır üstlendiği işlevi, kendini kendi güncelliği hakkında sorgulama işlevini üstlenmektedir (2000a, s. 166). Foucault'nun modernlik dediği bu bağlamda kişi artık kendi zamanıyla kuracağı yeni bir ilişkilene biçimine ve “bu şimdiki zaman içerisinde uygulamaya döküleceği” yeni bir eylem tarzına sahip olacaktır (2000a, s. 165). Foucault ardından “insanlığın sürekli ilerlemesinden bahsedilebilir mi?” sorusuyla ilişkili olarak devrim, devrimci süreç, insanların bu süreçle kurduğu ilişki ve devrim coşkusunun Kant tarafından nasıl yorumlandığını incelemeye girişecektir (2000a, s. 166-170). Metnin sonundaysa Foucault Kant'ın bugün sürmekte olan iki tür felsefenin de kurucusu sayılabileceğini belirtir. Bunlardan birine Foucault'nun terminolojisini kullanarak “hakikat analitiği” diyebiliriz. Gelgelelim 1781'de SAE ile doğru bilginin mümkünlük koşullarının araştırılması yolunu açmış olan Kant bu önemli eserden sadece üç yıl sonra kaleme aldığı “Aydınlanma nedir sorusuna yanıt” metniyle de Foucault'nun “şimdinin ontolojisi” dediği yolun ilk adımını atmıştır. Belirtmek gerekir ki Foucault da kendisini Kant'ın kurmuş olduğu ve Hegel, Nietzsche, Weber ve Frankfurt Okulu'yla devam eden bu eleştirel düşünce geleneğinin parçası olarak görmekte, çalışmalarını bu gelenek içerisinde yürütmeye çabaladığını söylemektedir (2000a, s. 172).

Aydınlanma üzerine yazdığı ikinci metneyse Foucault, “aydınlanma sorusunun yanıtlanmaya çalışılması” ile iki yüzyıldır (yani bu çabanın başlangıcından beri) sürdüğünü söylediği “modern felsefe” arasındaki paralelliği vurgulayarak / hatırlatarak başlar ve akabinde Kant'ın metnini incelemeye girişir (2000b, s. 174). Öncelikle Kant'ın şimdiki zamanı ele alışının kendinden önceki filozoflardan farklı olduğuna işaret eder (2000b, s. 175). Kant'ın “olgunlaşmamışlık” derken “başka birisinin otoritesini kabul” etmeye sürüklenmeyi kastettiğinin, aydınlanmanın ise bu

olgunlaşmamışlıktan çıkışa tekabül eden hem toplumsal hem de kişisel bir süreç olduğunun ve bu sürecin de kişiye bir sorumluluk yüklediğinin altını çizer (2000b, s. 176). Bu sürecin hem unsurları hem de failleri olan insanların yükümlülüğünün Kant tarafından “bilme cesaretini gösterme” şeklinde formüle edildiğini ve bu yönergenin insana kendisinde bir değişiklik gerçekleştirme sorumluluğu yüklediğini belirtir (2000b, s. 176-177). Ardından Kant tarafından yapılan (ve Foucault’nun ilk metninde hiç konu edilmemiş olan) “itaat alanı ile aklın kullanılması alanı” arasındaki ayrımı hatırlatır. Kant’a göre aklın (itaat alanındaki) özel kullanımı insanı “bir makinenin dişlisi” olarak, yani “toplumda oynayacak bir role” ve yapacak çeşitli işlere sahip olarak konumlandırmaktadır. Bu rol gereği insan toplumun özel bir parçasıdır ve bu parça da belirli kuralları uygulama ve belirli amaçlara uygun hareket etme durumundadır. Bu özel alanda, belirli tikel amaçlara tâbi olan aklın özgürce kullanımı söz konusu değildir (2000b, s. 177). Gelgelelim aklın “özgür ve kamusal nitelikli” bir kullanımı daha vardır. Kant’a göre siyasi erk tarafından özgürlüğü garanti altına alınacak olan bu (kamusal) kullanım (alanı) sayesinde insan salt bir makine dişlisi olarak değil, “makul bir insanlar topluluğunun üyesi olarak” akıl yürütebilecek ve (kişisel ve toplumsal bağlamda) üstlendiği değişim sorumluluğunu yerine getirebilecektir (2000b, s. 178-179). Öyleyse Foucault’ya göre Kant’ın önerdiği, mutlak biatten farklı, değişime açık bir tür itaat alanı ile bu alanı değişime uğratan bir eleştiri alanı arasındaki dengedir.

Bu bağlamda aydınlanma’yı eleştiri çağı olarak niteleyen Foucault bu eleştirinin “insanın hiçbir otoriteye tâbi kalmaksızın kendi aklını” kullanabilmesi için zorunlu olduğunu saptar (2000b, s. 180). Foucault Kant’ın kimi diğer metinlerinde “içsel ereksellik” fikrini öne çıkarttığını ancak bu fikre dayanarak insanı sorumluluktan azade olarak resmetmediğini belirtir. Aydınlanma üzerine olan metnin Kant’ın “kendi yaptığı işin güncelliği üzerine düşüncelerini yansıtan” bir metin olduğunu vurgulayan Foucault “bugün” üzerine yazılmış olan bu metnin “eleştirel düşünce ile tarih üzerine düşünmenin kavşağında” durduğunu belirtir (2000b, s. 180). Foucault’ya göre bu duruş, kendisinin “modern tutum” dediği (ve özellikle bu ikinci metinde detaylandığı) tutum için bir hareket noktası olarak ele alınabilir. Metnin devamında Foucault “modernlik bilinci on dokuzuncu yüzyıldaki en keskin örneklerden biri” dediği Baudelaire’e ve Baudelaire’in gözünde “en modern ressam” olarak görünen Constantin Guys’a referansla bu tutumu ve bu tutuma sahip kişiyi tanımlamaya girişir. Foucault’ya göre “özgürlük ile gerçek arasında” bir tür oyun oynayan modern kişi, gelişime yönelen bir amaç gözeterek, şimdi, kendisi üzerinde gönüllü bir çaba harcayan, (şimdiki zamanın – rasyonel) koşulları içinde kendini (yeniden, yine rasyonel bir eleştiri dolayımıyla) yaratmaya çalışan bir kişi

olarak resmedilir (2000b, s. 181-184). Metnin devamında Foucault hümanizm ile aydınlanmanın gerilimli bulduğu ilişkisine değinecek ve ardından yukarıda bahsi geçen tutumu ele almaya devam edecektir.

Vicdan Özgürlüğünden Düşünce ve İfade Özgürlüğüne

Şimdi, Ortaçağ'da bir öğretmeni ele alalım. Bu öğretmenin, otoriteler tarafından aktarması talep edilen bir müfredatı olsun. Ve öğretmenimiz, içten içe, bu müfredatın eksikleri olduğunu, geliştirilebilir yanları olduğunu düşünüyor olsun. Mutlak itaat (ya da biat) geleneği gereği öğretmenimiz bu hemhal olamadığı müfredatı harfiyen aktarma durumunda kalacaktır. Müfredatta anlatılanlar hakkında eleştirel görüşleri, farklı fikirleri olabilir zira “vicdan özgürlüğü” olduğu için istediğini düşünmekte serbesttir, ama, bunları kendisine saklaması beklenir. İşte bu arka plan içerisinde düşünüldüğünde, Kant'ın “Aydınlanma nedir” metninde yaptığı hamle oldukça kritik bir öneme sahiptir.

Kant öğretmenimize süregiden okul kurallarını reddetmesini, planlanmış düzeni sınıf içerisinde bozmasını, müfredatı aktarmamasını önermez. Bu bağlamda itaat bakidir. Kant'a göre “kişinin kendi işi ve memuriyeti çerçevesinde, kendisine emanet edilen bir hizmeti ya da belirli bir vazifeyi yerine getirmesi” (2010, s. 266), konumuzla ilintili düşünecek olursak müfredatı aktarması, öğretmenin sorumluluğu dâhilindedir. Çünkü Kant'a göre “kamunun çıkarlarını etkileyen bazı işlerde, yapay bir ortak anlaşma gereği ve hükümet tarafından kamu amaçlarına uygun biçimde ve hiç değilse onu ortadan kaldırmayacak şekilde, kamunun bazı üyelerince kullanılacak bazı belirli işlemlere, belirli mekanizmalara gereksinim duyulur. Bu gibi durumlarda akli kullanma tartışmasına kuşkusuz izin verilmez, itaat etme kesin emirdir.” (2010, s. 266). Burada da benzer bir durum söz konusudur. Öğretmenimiz kamu çıkarını etkileyen bir işte çalışmaktadır. Okula girerken bir anlaşma yapmıştır ve bu anlaşma gereği işleyen bir mekanizmanın bir dişlisi olmayı kabul etmiştir. Dolayısıyla kendisinden belirli amaçlara uygun biçimde, ya da en azından bu amaçlara ters düşmeden davranması, müfredatı aktarması beklenmektedir. Gelgelelim Kant öğretmenimize (bu sefer aklını özgürce kullanmasını gerektiren) bir görev daha yükleyecek ve bu yeni görevi icra edebileceği bir alan açacaktır.

Kant'ın bahsettiği itaat türü, Foucault'nun da belirttiği üzere, ortaçağinkinden farklıdır. “Aklın özgür kullanımı” derken işaret ettiği pratik de 16. yüzyılın başından beri “vicdan özgürlüğü” olarak bahsedilen, mutlak itaat talep eden, insanların sadece kendi başlarını ayken ve yine sadece kendilerine saklamak koşuluyla otoriteleri sorgulayabilecekleri ya da başka ne isterlerse düşünebilecekleri durumdan farklı olacaktır (Foucault, 2000b, s. 178). Ortaçağın bireylerinin salt kişisel düşünce özgürlüklerinin biat etmeye devam ettikleri müddetçe güvence altında olduğu bir durumu imleyen “vicdan özgürlüğü”, Kant'ın fiili olarak kullanılmasını savunduğu özgür akıldan farklı olarak kişiye kamusal otoriteleri kamusal alanda sorgulama ve varolan düzenekleri ve pratikleri dönüştürme imkânı tanımaz. Gelgelelim Kant, düşünmeden ya da düşünürsen de kendine saklayacağın, mutlak itaat şeklinde tezahür eden bir tür içe kapalı düşüncenin yerine, itaat alanının yanına, eleştirelliği koyacaktır – toplumla ve toplumsal koşulların karar vericileriyle paylaşılan ve bu yolla itaat edilen kuralları ve düzenekleri dönüştürme imkânına açık olan eleştirel pratiği⁶.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Kant insanı toplumun sadece pasif bir unsuru olarak değil aynı zamanda bir aktörü olarak da görmekte ve buna binaen insana bir eyleme sorumluluğu yüklemektedir. Dogmalar ve kuralların olgunlaşma için sürekli bir ayak bağı olacağına inanan Kant'a göre bağımsız düşünme kişi için bir görev niteliği taşımaktadır (2010, s. 264-265). Bir makine dişlisi olmanın yanı sıra bir topluluğun üyesi olarak anlaşılan insan, yaptığı işleri zarara uğratmama koşuluyla aklını kamuoyu önünde özgürce kullanabilmelidir (2010, s. 266). Kant bu görev sayesinde toplumların bilgilerini genişletebilmesi ve yanlışlarını düzeltmesi gerektiğini

---

⁶ Siyasi otoritenin bireyleri ve eleştirilerini dikkate alacağı ve toplumsal düzenekleri bu eleştiriler doğrultusunda değiştireceği inancı kanımca oldukça iyimserdir. Kant'ın bu konuya iyimser yaklaştığı fikri farklı düşünürler tarafından da desteklenmektedir (Owen, 2003, s. 55; Kulak, 2016, s. 3). Hatta Owen'a göre Kant'ın sırtını dayamak istediği Friedrich'in, üstelik tam da Kant'ın makalesiyle aynı sene sarf etmiş olduğu bir cümle Kant'ın iyimserliğini açık bir şekilde gözler önüne serer niteliktedir. Friedrich hükümdarın, mahkemelerin, resmi kurum ve yetkililerin eylemlerini, usullerini, yasalarını, düzenlemelerini ve hükümlerini onamayan yargılarda bulunma hakkının bireylerde bulunamayacağını belirtmektedir. Sebep olarak da bunların motif ve koşullarına dair bütünlüklü bir bilgiye bireylerin haiz olamayacak olmalarını gösterir (Friedrich'i alıntılaman Habermas'ı alıntılaman Owen, 2003, s. 55-56). Ancak yine de, Kant'ın yaklaşımının iyimser olup olmadığı tartışması bir yandan bu metnin sorunsalı ve kapsamının dışında kalmakta, diğer yandan da zaten burada işaret etmek istediğim dönüşümün gerçekleşmediğine dair bir argümana destek oluşturmamaktadır. Zira iddia ettiğim ve altını çizmek istediğim düşünce Kant'la birlikte bireye yüklenen sorumluluk, bireye açılan yeni alan ve bu alandaki eleştirel pratiklerin barındırdığı toplumsal dönüşüm imkânıdır – eleştirel pratiğin toplumsal dönüşümün garantörü olduğu değil.

düşünmektedir. Zira Kant değişmez ve kesin bir öğretiler manzumesine sorgulamadan bağlı kalmaya karşıdır. Kant'a göre ilerleme idealine uygun düşen, sürekli geçerliliği olan bir yasa değil, insanlığın gelişmesi önündeki engellerin eleştiri yoluyla ortadan kaldırılmaya çalışılması olacaktır (2010, s. 268-269). Böylelikle Kant, eleştiri yoluyla, özgürlüğe yararlı bulunduğu sınırların sorgulanmasının, esnetilmesinin ve hatta geçilmesinin yolunu açmıştır.

Kant SAE'de "ben" için yaptığını bu sefer de "biz" için yapar gibidir; unsur olarak gördüğünü aynı zamanda aktör olarak ele alarak, kendisini ve toplumu (ve bunların tâbi olduğu kurallar bütünü) yine kendi düşüncesinin ve eleştirisinin nesnesine dönüştürmektedir. Bunu yaparken de bir gelişme amacı gütmekte, insanın başkalarının aklına tâbi oluştan kurtuluşunu hedeflemekte ve bu hedef doğrultusunda insana bir görev yüklemektedir. Durum böyleyse Kant'la birlikte (kişisel ve toplumsal bağlamda) düşüncenin kendi (zamanı) üzerine kıvrılmasını ve iyiye doğru dönüştürmeye yönelik eleştirel bir tavır almasını görürüz. Kant'ın düşünce çizgisini devam ettirecek olursak, öğretmenimizin eğitimi iyileştirmek adına müfredatın güncel haline ilişkin sıkıntılarını paylaşacağını, bu eleştirilerinin çoğunluk ve otoriteler tarafından uygun bulunduğu ölçüde bir takım değişiklikler yaratacağını ve bu değişikliklerin öğretmenimizin uyacağı yeni kurallara tekabül edeceğini görürüz. Akabinde, tabii ki, öğretmenimiz bu yeni kuralları da eleştirebilecektir.

Demek ki Kant insana gelişmesi, ilerlemesi, aydınlanması ve özgürleşmesi için otoriteleri sorgulamasını, toplumsal işleyişi iyileştirecek fikirler üretmesini ve benzer anlamda yaratıcı ve yenilikçi fikirlerin başkaları tarafından da oluşturulmasına imkân sağlayacak bir eylemde bulunmasını önermektedir. Bu bağlamda vatandaş belirli bazı kurallara toplumsal mekanizmanın işleyişini sekteye uğratmamak adına uyacak da olsa, meşgalesiyle ilişkili olarak geleneksel bazı ilişkilene biçimlerine yönelik eleştirel bir görev üstlenmiştir. Peki Foucault bu eleştirel sürece nasıl yaklaşmaktadır? Kant'taki eleştirel görevin Foucault'da bir sınır-tutuma dönüşmesi ne anlama gelmektedir? Kant'a göre bu eleştirelliğin gözeceği gelişme ve ilerleme ideallerine Foucault ne kadar yakın durmaktadır? Ayrıca, Foucault Kant'a nasıl bir katkı yapmaktadır ve bu katkı Kant'ın gösterdiği yönden bir sapma olarak mı anlaşılmalıdır? Bu soruların cevaplarını Foucault'nun özellikle ikinci metninde bulmak mümkündür.

Foucault ve Kant arasında Bazı Paralellikler

Yukarıda da gördüğümüz gibi Kant'ın birbirinden kopuk, bağımsız ve geçişsiz iki alandan bahsettiğini söylemek oldukça zordur. Kanımca, Foucault da zaten bu iki alandan herhangi birini yok saymaz. Zira yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi Foucault kendisini Kant'ın açtığı eleştirel yolun gönüllü bir yolcusu olarak görmektedir. Öyleyse, bir sınır-tutum önerirken Foucault'nun yaptığı basit bir iç-dış alternatifinin, “ya o ya da bu” alternatifinin ötesine geçmeye çalışmaktır. Foucault Kant'ın özel ya da kamusal alanını reddetmek yerine, onların sınırında durmayı önerir. İnsanın aklını bir özel amaçlar bir kamusal amaçlar için kullanması yerine bunların ikisi için de kullanmasını önerir. İki kategoriyi de dışlamaz, bir bakıma onları birleştirir, böylelikle bir anlamda ikisini de korur, içerir, bir anlamda da eleştirir, aşar.

Foucault da Kant gibi özgürlüğün (ve sayesinde mümkün olan değişimin) kişinin kendisi dışındaki iktidar odaklarının etkilerinden tamamen kurtulması olarak anlaşılmasına karşıdır. Değişim, Foucault tarafından bir flanör değil hatta en modern (ressam) olarak sunulan Guys'a referansla “gerçekliğin yok edilmesi değil, gerçek olanın hakikati ile özgürlüğün kullanılması arasındaki zorlu oyun” şeklinde resmedilir (2000b, s. 183). İşte, Foucault da, Kant gibi, gerçekliğin yok edilmesini, toplumsal koşulların toptan reddini, içinde yaşanılan düzenlemelerin göz ardı edilmesini, kuralların yok sayılmasını, bir tür anarşiyi savunmamaktadır. Her iki düşünür için de şimdinin yüce değeri onu kötülemekle değil, onu yok saymakla ya da yok etmekle de değil ama onu başka türlü tahayyül etmekle, kavramak ve dönüştürmekle birlikte düşünülmektedir. Bu bağlamda modernlik asıl anlamını, saygı duyulan gerçeklik onu değiştirme özgürlüğüyle birlikte kavrandığında bulacaktır. Öyleyse Foucault'nun Kant'ın önerdiği itaat fikrine karşı çıktığını söylemek oldukça zorlaşmaktadır.

Öte yandan yukarıda da gördüğümüz gibi Kant tarafından doktriner unsurlara sadakatin mutlak itaatle sağlanması gerektiğinin savunulduğunu söylemek de pek doğru sayılmaz. Bu bağlamda Foucault'nun önerdiği “tutum” kavramı da Kant'a pek uzak değildir. Kant kişilerin “kendi güçleri ve olanakları elverdiği ölçüde özgür bir biçimde ve halka açık olarak kendi kanılarını, düşüncelerini ve kararlarını dünyanın yargısına, oyuna ve onayına” sunmalarını bir “tutum” olarak kavramakta ve bu tutumun “ortodoks öğretilerden sapmaları beraberinde getirirse bile” uygulanmasını önermektedir (2010, s. 271). Nitekim Foucault'nun öne çıkarmak istediği tutum da genel olarak doktriner unsurlara ve evrensel değişmez kurallara sadakatte değil, (kişiye dayatılan sınırlara dair) aralıksız bir eleştiri ve

(bu sınırları) değiştirme çabası ve değişim sürecinde kendini gösterir (Foucault, 2000b, s. 184). Demek ki Foucault eleştirel ontolojiyi bir doktrin değil bir tutum, bir tür yaşama biçimi olarak kavrar. Bu yaşam da tâbi olduğumuz, bize dayatılan sınırların analizini içeren ve bu sınırların aşılmasının sürekli deneneceği bir yaşam olacaktır. Bu bağlamda Foucault Kant'ın kamusal kullanım dâhilinde yapılmasını önerdiği güncel-eleştirel tutumu fazlasıyla benimsemiş görünmektedir.

Foucault modernliğin bir tutum, bir sınır-tutum olduğunu söylerken bu tutumun içine güncellikle kurulan bir ilişkiyi, gönüllü bir tercih olarak eleştirel bir düşünme tarzını, bir aidiyet ilişkisini ve bir davranma biçimini dâhil edecektir (2000b, s. 185). Bu bağlamda şimdiki zamanın kötülenmesinin değil, olduğundan başka biçimde düşünül(ebil)mesi ve kavranarak dönüştürül(ebil)mesinin altı çizilmektedir. Foucault'ya göre Kant'la birlikte kendini kendi güncelliği hakkında sorgulayan “modern” felsefe artık kendisini sadece bir ihtişam ya da sefalet dönemiyle özdeşleştiremez hale gelmiştir. “Otorite” artık mutlak olarak kabul edilecek veya mutlak olarak reddedilecek olan ikili kategorinin dışında, işte, sınırlarda, bu iki kategorinin birbirini etkileyişiyle ilişkili düşünölmeye başlanmıştır. Durum böyleyse Kant'la birlikte dışlayıcı “ya, ya da” formölyasyonundan, “hem, hem de” formölyasyonuna geçişin başladığı söylenebilir. Kant itaat, eleştiri, (eleştirinin siyasal alan dolayımıyla dönüştüreceği itaat alanına yine) itaat (ve yine bu yeni itaat alanını) eleştiri şeklinde devam eden bir sürece, bu alanlar arasında bir mekik dokuma sürecine işaret eder. Foucault da bu süregiden geçişler silsilesini bir sınır-tutum olarak tanımlayacaktır. Bu eleştirel pratiği, “kendimizin eleştirel ontolojisine uygun düşen felsefi *ethos*'u, ötesine geçebileceğimiz sınırların tarihsel-pratik düzlemde denenmesi ve dolayısıyla, özgür varlıklar olarak kendimiz üzerinde yürüttüğümüz çalışmalarımız şeklinde” niteleyecektir (Foucault, 2000b, s. 189). Kant da özgür varlıklar olarak bir eleştiri çalışması yürütmemizi, aklın kamusal ve özel kullanımı arasına çektiği sınırın (sanki hep devam edecek bir oyun gibi) bir bu tarafına bir öbür tarafına geçmemizi önermez mi zaten?

Bir an için öğretmenimizi hatırlayalım. Her iki düşünür de bu kişinin içinde bulunduğu eğitim sisteminin bazı belirli kurallarına uymasını⁷ ama aynı zamanda kuralları sorgulamasını istemektedir.

⁷ Bu noktada, genel anlamda aydınlanmanın “evrensel kurallar”ına karşı çıkan Foucault'nun bu “belirli kurallar” ibaresine de itiraz edeceği ileri sürölebilir ancak (birçok düşünürün de vurguladığı üzere) belirtmek gerekir ki Foucault bir kuralsızlık savunucusu değildir. şu anki meselemiz olan alana odaklanacak olursak, Pignatelli Foucault'nun kuralsız bir eğitimi desteklemediğini belirtmektedir (Murphy'i alıntılayan Pignatelli, 1993, s. 421). Pignatelli'ye benzer şekilde Wain de Foucault'nun eğitim alanına dair nihilistik bir yaklaşımının olmadığını söyler. Wain, Kant'tan farklı olarak

Bu çaba öğretmenimizin tam da şimdi içinde bulunduğu güncel durumu ve parçası olduğu eğitim sistemini, müfredatı, sınıf düzenini, hatta kendi öğretme ve öğrencilerle ilişkilene biçimlerini bile sorunsallaştırmasını, kötü bulduğu yönlerini eleştirmesini ve bu eleştirilerini paylaşmasını gerektirecektir. Bunu yaparken öğretmenimizin kendi aklına güvenmesi ve onu kullanmaya cesaret edebilmesi gerekecektir. Çünkü her iki düşünür de geleneğin ve otoritelerin dayattıklarına dair bağımsız bir eleştirinin kamusal alana taşınmasını talep etmektedir. Bu bağlamda her iki düşünür de aklın özgürce kullanımından yanadır. Bu kullanım Kant tarafından öğretmenimize bir görev olarak verilirken Foucault eleştireliliğin ve özgürlüğün bir tutum olarak benimsenmesi gerektiğini savunacaktır. Ancak bu noktada kritik bir soru belirir: yaptığı tutum vurgusuyla Foucault'nun görev fikrini reddettiğini söylemek ne kadar doğru olur?

Aslında, yukarıda da gördüğümüz gibi Foucault Kant'ın verdiği görevin yapılmaması taraftarı değildir. Bilakis, Foucault'nun tutumu bir anlamda Kant'ın görevinin geliştirilmiş, genişletilmiş bir hali gibidir. Onu değilmez, içerir. Ona eklemeler yapar. Öğretmenimizin müfredatı eleştirmesi gerektiğini Foucault da savunmaktadır. Müfredat konusunda bir eleştiri metni yazılmasına itirazı yoktur. Foucault öğretmenimize bu eleştirisini sözlü olarak da yapabileceğini hatırlatır. Hatırlanacağı üzere Kant tarafından öğretmenimize insanların yararını gözetmesi tembih edilmekteydi. Foucault kendisine öğrencilerinin de insan olduğunu, düşünen, okuyan ve yazan kitlenin bir parçası olduklarını ve öğretmenimiz sınıftayken aslında bir topluluğun içinde, toplumun içinde olduğunu zira öğrencilerin gündelik hayatlarında toplumsal pratikler içinde (hem unsur hem de aktör olarak) yer alan bireyler olduklarını hatırlatır gibidir. Foucault için öğretmenimizin aklını özgürce kullanabilmesi için illa evine gitmesi, kaleminin kâğıdının başına oturması gerekmez; öğretmenimiz aklını, özgürce, (toplumsal düzenin bir parçası olan) sınıfta da kullanabilir. Belki de, bir takım kurallara uysa da, bazılarını esnetebilir. Müfredatı aktarsa da, yer yer, öğrencilere

---

Foucault'nun evrensel kurallara itaati savunmadığını hatırlatsa da, yine de Foucault'nun "kurallara itaat"ten bütünüyle vazgeçmeyi önermediğini vurgular (Wain, 2007, s. 167). Bu yorumlara paralel olarak Flyvbjerg de Foucault'nun evrenselliği imleyen "temeldenci" bir yaklaşımla olduğu kadar tamamen "kuralsızlık" olarak anlaşılabilir mutlak relativist bir yaklaşımla da arasına mesafe koyduğunu belirtmektedir (Flyvbjerg, 1998, s. 221). Bu bağlamda sınıf, evrensel kurallara mutlak itaatin temel alındığı bir mecra olmaktan uzaklaşmakta ancak kuralsız bir anarşiye savrulma riskine de yenik düşmemektedir. Zira Kant da "Eğitim üzerine" düşüncelerinde çocukluğun ilk evresinden sonra öğrencinin bir yandan "belli kuralları takip" etmesi gerektiğini söyler ama diğer yandan da öğrencinin "kendi kendisine düşünmesine" ve "özgürlüğün tadını çıkarmasına izin" verilmesi gerektiğini belirtir (2009, s. 51).

müfredatta yer alan fikirlere katılıp katılmadıklarını sorabilir. Belki müfredatı aktarıırken alternatif yöntemler kullanabilir, daha iyi işleyeceğini düşündüğü yöntemler deneyebilir. Belki de öğretmenimiz öğrencilerine müfredata dair bir eleştiri yazısı yazacağını söyleyip fikirlerini alabilir. Ve/veya müfredata ilişkin bir problemini öğretmenler odasında dillendirebilir, diğer öğretmenlerin de eleştirel fikirlerinin oluşması ve paylaşılması için uygun ortamı yaratabilir. Hem böylelikle öğretmenimiz öğrencilerini ya da okulundaki diğer öğretmenleri (kendilerine dayatılından) bağımsız bir şekilde düşünmeye sevk etmiş olur. Kant'a göre de bağımsız düşünenlerin görevi zaten bu düşünme biçimini yaymak değil midir?

Aydınlanmaya ilişkin bu metinlerin yakın bir incelemesinin rahatlıkla göstereceği üzere, Foucault Kant'ın verdiği görevden rahatsız değildir, ancak bu görevin nerede ve nasıl yapılacağına dair Kant'ın çizdiği sınırların esnetilebileceği görüşündedir. Zira yukarıda da değindiğimiz gibi Kant güncel olarak geçerli sınırların esnetilmesi ve geçilmesi yolunu zaten kendisi açmış, hatta bunu gelişme adına talep etmiştir. Kant'a göre zamanın ilerlemesi ve toplumun değişmesi yeni eleştirileri gerektirecektir. Eski kuralların eleştirilerek yeni kurallara dönüşmesi ilerlemeye ne kadar uygunsaydı, yeni bir çağla birlikte, bu kuralların da eskimleri ve eleştiri hedefi olmaları ilerlemeye o kadar uygun olacaktır. Kendi zamanlarından önce belirlenmiş kuralların güncel geçerliliklerinin insanlar tarafından eleştirilmesini isteyen Kant'ın başına da yine aynı şey gelmektedir; Foucault, Kant'çı gelenekten ayrılmadan, Kant'ı eleştirmekte, Kant'ın çektiği sınırları (reddetmeden) dönüştürmeye çabalamakta, Kant'ın görevini aksatmadan bir tutum yaratmaya uğraşmaktadır.

Bu bağlamda Foucault, Kant'a benzer şekilde şimdinin kişisel, sosyal, politik, dini vb. sorunsallaştırılışını savunurken, daha ilk metninde bu eleştiri faaliyetinin Kant tarafından tarihin içsel erekselliği bağlamında anlamlandırılışına itiraz edecek ve zaten Kant'ın da içsel ereksellik sorununa ihtiyatlı yaklaştığını, teleoloji sorununu “hep etrafında dolanan bir yaklaşımla” işlediğini söyleyecektir (2000a, s. 163). Nitekim Kulak'a göre de “Foucault, Kant'ın tarih tasarımının hem teleolojik hem de teleolojik olmayan şeklinde değerlendirilmeye olanak veren özelliklere sahip olduğunu düşünür” (2016, s. 3). Peki o zaman eleştireliliğin sonu gelecek midir? Kant'a göre son noktada varılacak bir yer var mıdır gerçekten?

Kant'ın bazı metinlerine ya da bazı metinlerinin belirli bölümlerine bakıldığında bu sorunun cevabı açıkça “evet”tir. “Eğitim üzerine” düşüncelerinde Kant insanlığın “mükemmeliyete doğru”

ilerlediğinden ve insan soyunun kaderinde, varacağı bir “son menzil” olduğundan bahsetmektedir (2009, s. 36, 38). Aklın doğru bir kullanımı olduğu ve işte doğru şekilde kullanılan bu akıl sayesinde aydınlanmışlık idealine, mükemmeliyete ulaşılacağı vurgusu Kant’ın başka metinlerinde de mevcuttur (1992, s. 29-31). Hatta Kant doğanın amaçlarına uygun bir şekilde, yani aklın doğru kullanımı sayesinde, insanın (iki boyutlu bir ekseninde) ilerlediğinin kanıtını bile verebilmektedir (1979, s. 157-161). Ancak bir yandan kendini evrensel yapıların, yasaların ve amaçların (ve bu amaçlara ulaşmanın doğru, belki de tek (rasyonel) yönteminin) arayışına adanmış olan Kant diğer yandan da, yukarıda da gördüğümüz gibi, eleştireliliğin (ve dolayısıyla amaçlar ve yöntemler çokluğunun – bu çokluğa dair fikirlerin geçerliliklerinin de) önünü açmıştır. Zira Kant SAE’nin ilk önsözünde de belirttiği üzere, her şeyin eleştiriye tâbi tutulması gerektiği konusunda oldukça açıktır (2016, s. 100-101). Yine “Eğitim üzerine” düşüncelerinde Kant, eğitimin “sürekli düzeltilip” geliştirilmesinden ve her neslin kendilerinden önce gelenlerin tecrübe ve bilgilerini kendilerinden sonrakilere aktarmadan önce bu tecrübe ve bilgilere kendilerine ait bir şeyler ilave etmesi gerekliliğinden bahsetmektedir (2009, s. 36, 39). Foucault da, ilerlemek için eleştirmek gerektiğini savunan Kant’ın yöntemini alıp yine Kant’ın kendisine, yani ilerleme fikrine uygular. İlerleme inancının kendisini, ilerleme amacının altında yatan varsayımı – bunun insan doğasının bir eğilimi olduğu varsayımını – sorgulamaya girişir (2000a, s. 170). Çünkü Kant ilerlemeyi “insan doğasının köktenci amacı ve belirlenim ilkelerinden biri” (2010, s. 268) olarak görmektedir, ancak, dogmaların ayak bağı olabileceğinin de farkındadır (2010, s. 264). Bu bağlamda Foucault Kant’ın tarihi insana atfettiği bir “doğa” fikrine referansla ilerleme-gerileme ekseninde ele alışını eleştirmeye girişir. (Kesinlikle varılacak) Bir mutlak aydın(lık) ideali yerine Foucault kişinin kendisini ve toplumu sürekli inşası sürecine işaret edecektir. Böylelikle aslında Kant’ın da isteği yerine gelmekte ve Antik Yunan’dan beri süregelen (ve Kant’ın kendisinin de içinde yer aldığı) teleolojik ortodoks öğretilerden bir tür sapma gerçekleşmektedir.

Gelgelelim Foucault tarafından da kişinin kendi varlığını, davranış ve ilişkilene biçimlerini bir sanat eseri misali yeniden ve yeniden yaratması isteği kişinin kendini geliştirme yükümlülüğüyle birlikte kavranır. İkinci metninde Foucault Baudelaire’e referansla modern tutumu anlatırken onun şimdiki zamanı kutsallaştıran ya da ona geçici bir merakla, belki de huşu içinde, ama sonuçta geleceği umursamayan bir tür vurdumduymazlıkla yaklaşan flanörünkinden farklı bir tutum olduğunu vurgular. Flanörden farklı olarak devamlı bir arayış içinde olan, geçici bir hazdan daha yüce bir amaç peşinde olan kişi şimdiki zamanı toptan kötülemek ya da kutsallaştırmak yerine

eleştirmeye ve eleştirerek değiştirmeye yönelmektedir (2000b, s. 182). Bu şekilde anlaşıldığında bu kişi bir tür ilerleme, bir tür gelişme fikrinden hiç de kopuk değildir.

Öyleyse yukarıda gördüğümüz tablo bir yandan Foucault'nun Kant'tan bir tür gelişim ve/veya amaç gözetme bakımından radikal olarak ayrılmadığını, diğer yandan da Foucault için Kant'ın süreç vurgusundan uzaklaşmadığını gösterir niteliktedir. Zira Kant da şu an içinde yaşadığı çağın aydınlanmış bir çağ olup olmadığı tartışması esnasında evrensel aydınlanmadan “yön” ve “yol” benzetmelerini kullanarak bahseder (2010, s. 270-271). Nitekim Foucault da Kant'ın (bazı metinlerinde) tarihsel süreçleri organize eden bir içsel ereksellik fikrini savunduğunu (1986, s. 88) ama (özellikle aydınlanma üzerine metninde) kişinin bu sürece dair taşıdığı sorumluluğu ön plana çıkarttığını belirtir. Bu bağlamda aydınlanma, olgunlaşma, (başkasının otoritesine sorgusuz itaatten) özgürleşme, her iki düşünür için de varılacak bir yer değil, yürünecek bir yol olarak anlaşılabilir. Zira Foucault, Kant bağlamında dış koşulların kişiden bağımsız ve değişmez (ya da değişmeyecek bir yöne sahip) olarak düşünülmediklerini ve bunlarla içeriden kurulacak bir ilişkinin vurgulandığını söyler (2000b, s. 180). Bu şekilde kavrandığında ise aydınlanma her iki düşünür için de bir ilkeler bütünü, bir dogmalar toplamı olmaktan ziyade tarihselliği ve bağlamsallığı içinde değerli olan eleştirel bir tutum, (bir tür gelişime yönelen) amaçlı bir sorumluluk, söylemsel ve eylemsel pratikler ve kalıcı bir süreç olarak anlaşılır. Her iki düşünür için de aydınlanma sadece otoritelere ya da genel olarak başkalarına sorgusuz bir itaat alışkanlığından – bu bağlamda düşünme, eleştirme ve eyleme geçme tembelliği, kararsızlığı, yüreksizliği ve imtinısından – nasıl kurtulunabileceği sorusuna cevap bulmaya çalışan, özgürleşmeye ve özgürleştirmeye yönelen, güncel ve fiili olarak anlamlı felsefi bir etkinlik olarak okunabilir.

Öğretmenin Yeni Soruları

Bu etkinliğe kılavuzluk ya da eşlik eden bir şimdiki zamanı dönüştürme, (yeniden) yaratma ilkesiyse iki düşünür için de merkezi öneme sahip olarak çıkar karşımıza. Bir bakıma yeni bir şimdi arayışı her iki düşünürün de yürünmesini tavsiye ettiği yolun ta kendisi sayılabilir. Bu yolda Foucault'nun Kant'a yaptığı katkı ise kişinin içinde yaşadığı zaman, toplum ve ilintili olarak süregiden düzeneklerle kurduğu ilişkinin yanı sıra kişinin kendi kendisiyle kurduğu ilişkiyi sorunsallaştırmasına dair vurgusu olacaktır (2000b, s. 183). Foucault güncel eleştirinin odağını toplumsal sınırların ve başkalarıyla ya da otoritelerle kurulan ilişkilerin yanı sıra kişisel, kişinin

kendi kendine koyduğu ve dönüştürdüğü sınırlara ve kişinin kendi özgür pratiklerine çekmek ister. Bu noktada bu tür bir katkının Kant'tan bir sapma olup olmadığı sorulabilir. Bana göre cevap "hayır"dır. Foucault hâlâ Kant'ın izinde, eleştirelilik yolunda yürümektedir. Yine Kant'ın izinde, eleştirenin (otoritelerden bağımsız bir şekilde) eleştirisini yine kendisi üzerine yöneltmesini savunmaktadır. Öyleyse Foucault Kant'tan bir sapma göstermemekte, yalnızca Kant'ın parçalarını farklı bir vurguyla birleştirmektedir. Bu farklı vurgu, Kant'ın savunduğu "aklı her yönüyle ve her bakımdan hiç çekinmeden kitlenin önünde apaçık olarak kullanma özgürlüğü" (2010, s. 265) ile hiç de bağdaşmaz değildir. Bu noktada Kant'ın "Eğitim üzerine" düşüncelerinde, öğretmenlerinin "kendi yöntemlerini ve tasarımlarını geliştirmekte özgür" olmaları bakımından Dessau Enstitüsünden övgüyle bahsettiği de hatırlanabilir (2009, s. 47). Bu bağlamda aklın özgür kullanımı, ifade özgürlüğü, eleştirebilme hakkı Kant'la birlikte mutlak otoritenin tekelinden (kendi aklını kullanabilme cesaretini gösterebilecek tüm) vatandaşlara, öğretmene ve bu sürecin devamında da öğrencilere kadar ulaşabilme yoluna girmiştir. Kant'ın "Fakülteler çatışması"nda yaptığı ayrımı temel alarak düşünecek olursak öğretmenlerin bir bakıma kendi fikirlerini kamuya paylaşabilme adına pek de özerk olmayan "öğrenme teknisyenleri"nden ziyade ne öğrettikleri konusunda kendi yargılarını kullanabilen özgür entellektüelleri, filozofları andırdıkları söylenebilir (1979, s. 25-27). Gelgelelim özgürlüğün böylesi bir kullanımı, bir zamanlar Ortaçağ'da öğrencilerin mutlak otoritesi pozisyonundaki öğretmenimiz için oldukça yeni gelişmelere gebe dir.

Öğretmenimiz artık sadece "en iyi eğitim nasıl olmalıdır", "aktarılabilecek en doğru müfredat hangisidir" benzeri soruların muhatabı değildir. Öğretmenimiz aynı zamanda birbirleriyle ilintili olarak "bugün eğitim nasıl iyileştirilebilir", "bugünkü eğitimin eksikleri nelerdir", "bu eksiklerin sebepleri nelerdir", "güncel eğitimin hangi öğeleri, nasıl bir değişikliğe uğratılmalıdır", "bu çağda öğrenciler neler öğrenmelidir" ve "öğrenciler serbest düşünmeye nasıl yönlendirilir" benzeri soruların da muhatabı olmak durumundadır. Bu bağlamda öğretmenimiz bir yandan müfredatı sorgularken bir yandan da kendisini, kendi pratiklerinin güncel değerini, ders işleme biçimini, öğrencilerle ilişkilendirme biçimini sorgulamak durumunda kalacaktır. Bir yandan otorite konumunda bulunmasına rağmen bir yandan da otoriteyi eleştirmek durumunda kalan öğretmenimiz ayrıca öğrencilerini de (otoriteden – kendisinden de) bağımsız düşünmeye yönlendirme sorumluluğu gereği onların da otoriteyi eleştirmelerine olanak sağlama durumunda kalacaktır. Bu durumda sınıfta öğrenciler ve öğretmen belirli kurallar (belki de ortak olarak belirlenecek kurallar) çerçevesinde hep birlikte öğretmeni (ve öğrenciyi de), aktarılabilecek müfredatı, öğretme biçimini geliştirmek adına

eleştirebilecektir. Öğretmenlerle birlikte öğrenciler de sınıf düzenine, öğretmen-öğrenci arasındaki ilişkiye, öğrenme hedeflerine ve dersin işlenişine dair yeni kurallar önerebileceklerdir. Belki de öğrenciler yeni müfredatlar teklif edebilecek ya da geliştirebilecek ve bunları paylaşmanın alternatif yöntemlerini uygulayabileceklerdir. Bu bağlamda öğretmen ve öğrenci kategorileri arasındaki keskin ayrımın da bulanıklaşması söz konusudur. Çünkü öğretmen ya da öğrenci hangi kategoride yer alıyor olursa olsun herkes aklını serbestçe kullanmak durumunda olacaktır. Hem bugünün kendisi hem de bugünün eleştirisi nasıl aynı anda rasyonel olabiliyorsa benzer şekilde hem öğretmen hem de öğrencinin düşüncesi rasyonel olarak kavranabilecektir. Bu şekilde anlaşıldığında eğitim alanında öğrencinin fikrinin ve deneyiminin değerinin artması ve böylelikle öğretmen öğrenci arasındaki hiyerarşik konumlanmanın da yerini daha yatay bir ilişkilene biçimine bırakması söz konusudur. Bu bağlamda rasyonel, akla dayalı bir zemin üzerine kurulmuş olan toplumsal kuralları (ya da bir öğretmeni, belirli kurallar çerçevesinde ve gelişime yönelik) eleştirmek bir irrasyonellik içermiyor gibi gözükmemekte, bilakis, aklın kendisinin (özgür kullanımının ya da daha doğrusu aklın özgür ve itaatkâr kullanımları arasındaki oyunun) gereği olarak göze çarpmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında Kant'ın kurmuş olduğu (ikili de olsa) geçişli, birbirine dönüşlü yapı bize doktriner unsurlara mutlak sadakati değil tarihsel varlığımızın aralıksız bir eleştirisini önermektedir.

Öyleyse aydınlanma üzerine metinler bize rasyonel kuralların, alışkanlıkların, pratiklerin, ilişkilene biçimlerinin yine rasyonel bir şekilde eleştirilebileceğine ve değiştirilebileceğine, bir anlamda farklı rasyonelliklerin bir arada var olabileceğine işaret etmektedir. Rasyondan farklı olan illa irrasyonel olmak durumunda kalmayacaktır. Bu bağlamda otoritenin sorgulanması da otoritenin yok olması demek değildir. Kant'ın itaat ve eleştiri alanları arasındaki sınırı geçişli kılmasıyla birlikte eğitim alanında gerçekleşebilecek önemli değişikliklerin de temeli atılmıştır. Mutlak iktidar sahibi olarak müfredatta yazan doğruları öğrencilere aktaran bir öğretmen figürünün, öğrencileri (ve onlarla birlikte kendisini de) şimdiki zamanın alışlagelmiş pratiklerini sorgulamaya ve özgürce düşünmeye yönlendiren bir figüre dönüşümü söz konusudur. Böylelikle hiyerarşik öğretme-öğrenme ilişkisinin yerini birlikte düşünme pratiğinin alması mümkün kılınmıştır.

Sonuç

Sonuç olarak her iki düşünür için de insan kendi kendisinin, kendi düşüncesinin sürekli bir nesnesi konumundadır. İlintili olarak toplumsal düzen ve pratikler de yine kişinin düşünce alanına

girmektedirler. Bu düşünüş gündelik yaşamdan, fiiliyattan, eylemsellikten kopuk salt zihinsel bir pratik olarak kavranmaz. Zira insan kişisel ve toplumsal dönüşüme açık olmanın yanı sıra bu dönüşümlerin hangi bakımlardan gerçekleşmesi gerektiğine dair güncel düzeni sorgulama ve eleştirel fikirlerini paylaşma sorumluluğunu taşımaktadır. Buna ek olarak kişinin başkalarını da eleştireliliğe yöneltmesi, kendi yaşamının ve iş yaşamı pratiklerinin yanı sıra gündelik hayatta da çeşitli kural ve uygulamaların dönüştürülmesine ve görece iyileştirilmesine yönelik somut bir etki yaratması beklenmektedir. Dolayısıyla bir özgürleşme ve özgürleştirme pratiği olarak anlaşılan bu eleştirel düşünme ve eyleme sorumluluğu her iki düşünür için de asli öneme sahip gözükmektedir.

Bu bağlamda şimdiki zamanın eleştirisi, şimdinin kendisinin sorgulanması, başkalarıyla kurulan ilişkilerin eleştirilerek dönüştürülmesi ve yeni, bugünkünden farklı bir kendilik iki düşünürün de ortak amaçları olarak göze çarpmaktadır. Bana göre Kant, Foucault gibi, sanki yolunun ne başında ne de sonunda olduğunu bildiği (ve kendisini de hem yolcularından hem de yön verenlerinden birisi olarak gördüğü) bir geminin tam kapasite işlemediğini düşündüğü parçalarını, gemiyi batırmadan değiştirmek istemektedir. Bir anlamda insan hem bir dişli gibi hem de bir tamirci olarak ele alınmakta, parçası olduğu makinenin işleyişini sekteye uğratmama ve fakat bu işleyişi eleştiri yoluyla, icabında kendi kendisini ve diğer parçaları da dönüştürerek geliştirme sorumluluğunu üstlenmektedir.

KAYNAKÇA

- D'Entrèves, M. P. (1999) "Between Nietzsche and Kant: Michel Foucault's Reading of 'What Is Enlightenment?'" , *History of Political Thought*, cilt: 20, sayı: 2, s. 337-356.
- Flyvbjerg, B. (1998) "Habermas and Foucault: Thinkers for Civil Society?" , *The British Journal of Sociology*, cilt: 49, sayı: 2, s. 210-233.
- Foucault, M. (1986) "Kant on Enlightenment and Revolution" , çev. Colin Gordon, *Economy and Society*, cilt: 15, sayı: 1, s. 88-96.
- Foucault, M. (2000a) "Aydınlanma Nedir" (s. 162-172), *Michel Foucault: Özne ve İktidar*, der. Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2000b) "Aydınlanma Nedir" (s. 173-192), *Michel Foucault: Özne ve İktidar*, der. Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harpham, G. G. (1994) "So... What Is Enlightenment? An Inquisition into Modernity" , *Critical Inquiry*, cilt: 20, sayı: 3, s. 524-556.
- Kant, I. (1979) *The Conflict of the Faculties*, çev. Mary J. Gregor, Abaris Books, Inc.
- Kant, I. (1992) "Idea for a Universal History with a Cosmopolitan Intent" , çev. Ted Humphrey, *Perpetual Peace and Other Essays*, Hackett Publishing Company, Inc.
- Kant, I. (2009) *Eğitim Üzerine*, çev. Ahmet Aydoğan, Ankara: Say Yayınları.
- Kant, I. (2010) "Aydınlanma Nedir Sorusuna Yanıt" , *Fikir Mimarları Dizisi – 2, Kant*, der. Nejat Bozkurt, Ankara: Say Yayınları.
- Kant, I. (2016) *Critique of Pure Reason*, der. ve çev. Paul Guyer ve Allen W. Wood, Cambridge University Press.

Kulak, Ö. (2016) “Kant ve Foucault: Aydınlanma, Devrim ve Toplumsal Değişim”, *Vira Verita* (e-dergi), https://viraverita.org/yazilar/kant-ve-foucault-aydinlanma-devrim-ve-toplumsal-degisim#_edn39.

Mahon, M. (1993) “Michel Foucault’s Archaeology, Enlightenment, and Critique”, *Human Studies*, cilt: 16, sayı: ½, *Postmodernity and the Question of the Other*, s. 129-141.

Owen, D. (2003) “The Contest of Enlightenment: An Essay on Critique and Genealogy”, *Journal of Nietzsche Studies*, sayı: 25, s. 35-57.

Pignatelli, F. (1993) “What Can I Do? Foucault on Freedom and the Question of Teacher Agency”, *Educational Theory*, cilt: 43, sayı: 4, s. 411-432.

Wain, K. (2007) “The Ethics of Self-Creation and the Future of Education”, *Counterpoints*, cilt: 292, *Why Foucault? New Directions in Educational Research* (2007), s. 163-180.